देवा दृढ़ङ्गला। क्षारो यवक्षारः। कायस्थादिधूपं लेपनं तैलञ्च॥

"एरण्डस्य तु पत्राणि लिप्तभूमौ निधापयेत्।
दाहादिज्वरिणो देहे तानि पत्राणि धारयेत्॥
तेन नश्यति दाहोऽस्य ज्वरश्चैवोपशाम्यति।
दाहे शान्ते यदा शैत्यं तच्च युक्त्या निवारयेत्॥
जघनचक्रचलन्मणिमेखला
सरसचन्दनचन्द्रविलेपना।
वनलतेव तरुं परिवेष्टयेत्
प्रबलदाहनिपीड़ितमङ्गना॥"

चन्द्रः कर्पूरः।

"तदङ्गसङ्गसंजातशैत्यैर्दाहे निवारिते।
प्रह्लादश्चास्य विज्ञाय तां स्त्रीमपनयेत् पुनः॥*॥
सुवर्चिकानागरकुष्ठमूर्व्वा-
लाक्षानिशालोहितयष्टिकाभिः।
सिद्धं हरेत् षड्गुणतक्रपङ्कं
तैलं ज्वरं दाहसमन्वितञ्च॥"

षट्तक्रतैलम्॥ ●॥

"रास्नानागरकुष्ठचन्दननिशायष्ट्याह्वकृष्णावला
लाक्षासैन्धवसारिवामधुरसादेवद्रुरोहीतकैः।
सोशीराम्बुधिफेनरौहिषजलैस्तैलं पचेत् षड्-
गुणे
तक्रेतच्छमयेज्ज्वरं दृढ़तरं दाहादिशीतादि-
कम्॥"

चन्दनमत्र श्वेतम्। मधुरसा मूर्व्वा। रोहीतकः रोहिणि इति लोके। रौहिषं रोहिष इति तृणविशेषः। जलं वालकम्। महाषट्तक्रतैलम्॥ ●॥

"पद्मकोत्पलकह्लारमृणालविषपौष्करैः
कुमुदोशीरमञ्जिष्ठापद्मगैरिककट्फलैः॥
सारिवाद्वयलोध्राब्दक्षीरीखर्ज्जुरमस्तकैः।
धात्रीशतावरीयुक्तैः क्वाथे कल्के प्रयोजितैः॥
लाक्षारसपयः शुक्लमस्तुभिः सह काञ्जिकैः।
पक्वतैलमिदं त्वच्यं दाहज्वरहरं परम्॥"

लाक्षारसादिः पृथक् तैलतुल्यः पद्मकादितैलम्॥ ●॥

"प्रलेपके प्रयुञ्जीत श्लेष्मज्वरहरीं क्रियाम्।
रुद्रजटा गोशृङ्गं विड़ालविष्ठोरगस्य निर्म्मोकः।
मदनफलभूतकेश्यौ वंशत्वग्रुद्रनिर्म्माल्यम्॥
धृतयवमयूरचन्द्रच्छगलकरोमाणि सर्षपाः
सवचाः।
हिङ्गुगवास्थिमरीचाः समभागाश्छागमूत्र-
संपिष्टाः॥
धूपनविधिना शमयन्त्येते सर्व्वान् ज्वरान्नियतम्।
ग्रहडाकिनीपिशाचप्रेतविकारानयं धूपः॥"

रुद्रजटा जटाधारी। भूतकेशी जटामांसी। रुद्रनिर्म्माल्यं रुद्रनिर्म्माल्यपुष्पादि। मयूरचन्द्रः मयूरपुच्छचन्द्रकम्। माहेश्वरो धूपः॥ ●॥

"सोमं सानुचरं देवं समातृगणमीश्वरम्।
पूजयन् प्रयतः शीघ्रं मुच्यते विषमज्वरात्॥"

सोमं उमादिसहितम्। सानुचरं नन्द्यादिगणसहितम्। प्रयतः पवित्रः॥ ●॥

"विष्णुं सहस्रमूर्द्धानं चराचरपतिं विभुम्।
स्तुवन्नामसहस्रेण ज्वरान् सर्व्वान् व्यपोहति॥"

सहस्रमूर्द्धानमिति सहस्रशीर्षेत्यादि वेदाभिहितम्। नामसहस्रेण भारतोक्तेनेत्यर्थः॥ ●॥

ज्वरस्यापि देवतात्वात् पूजा कार्य्या। यत आह विदेहः।

"तीर्थायतनदेवाग्निगुरुवृद्धोपसर्पणैः।
श्रद्धया पूजनैश्चापि सहसा शाम्यति ज्वरः॥"

तीर्थं ऋषिजुष्टं जलम्। आयतनं देवाधिष्ठितं पुरुषोत्तमक्षेत्रश्रीशैलादि॥ ●॥

"निम्बपत्रं वरा व्योषं यवानी लवणत्रयम्।
क्षारो दिग्वह्निरामेषुत्रिनेत्रक्रमशोंऽशकाः॥
सर्व्वमेकीकृतं चूर्णं प्रत्यूषे भक्षयेन्नरः।
एकाहिकं द्व्याहिकञ्च तथा त्रिदिवसज्वरम्॥
चातुर्थिकं महाघोरं सन्ततं सततं हि वा।
धातुस्थञ्च त्रिदोषोत्थं ज्वरं हन्ति च मान-
वम्॥"

निम्बादि चूर्णम्। इति विषमज्वराधिकारः॥ इति भावप्रकाशः॥

विषमनयनः, पुं, (विषममयुग्मं नयनं यस्य। त्रिनेत्रत्वात्तथात्वम्।) शिवः। इति हारावली॥

विषमन्त्रः, पुं, (विषनिवर्त्तको मन्त्रो यत्र।) सर्पधारकः। वादिया इति ख्यातः। तत्पर्य्यायः। जाङ्गली २। इति जटाधरः॥

विषममयं, त्रि, (विषम+मयट्।) विषमादागतम्। इति सिद्धान्तकौमुदी॥

विषमरूप्यं, त्रि, (विषम+रूप्यः।) विषमादागतम्। इति सिद्धान्तकौमुदी॥

विषमर्द्दनिका, विषमर्द्दनी, } स्त्री, (विषं मर्द्दयतीति। मर्द्द+ल्युः ङीप्। स्वार्थे कन् च।) गन्धनाकुली। इति राजनिर्घण्टः॥

विषमविभागः, पुं, (विषमो विभागः।) असमानांशः। यथा, यत्र तु भ्रातर एव विभागमर्थयन्ते तत्र विषमविभागाभावमाह मनुः।

"भ्रातॄणामविभक्तानां यद्युत्थानं भवेत् सह।
न तत्र भागं विषमं पिता दद्यात् कथञ्चन॥"

इति दायतत्त्वम्॥

विषमस्थः, त्रि, (विषमे तिष्ठतीति। स्था+कः।) असमानस्थितः। इति केचित्॥ उपप्लवदेशस्थः। यथा नारदः।

"अप्राप्तव्यवहारश्च दूतो दानोन्मुखो व्रती।
विषमस्थाश्च नासेध्या न चैतान्नाह्वयेन्नृपः॥"

विषमस्थाः उपप्लवदेशस्थाः। इति व्यवहारतत्त्वम्॥

विषमशिष्टः, पुं, दोषविशेषः। स च अनुचितशासनरूपः। महद्वैषम्यम्। यथा, अत्र कामत एव चान्द्रायणतप्तकृच्छ्रयोर्विषमशिष्टत्वेन इच्छाविकल्पासम्भवात् कामतश्चान्द्रायणं अकामतस्तप्तकृच्छ्रम्। इति प्रायश्चित्ततत्त्वम्॥

विषमाक्षः, पुं, (विषमं अयुग्मं अक्षि यस्य। त्रिनयनत्वादस्य तथात्वम्।) शिवः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

विषमायुधः, पुं, (विषमा अयुग्मा आयुधा यस्य। तस्य पञ्चबाणत्वात्तथात्वम्। यद्वा, विषमः अत्युग्र असह्य इत्यर्थः आयुधो यस्य।) कामदेवः। इति हलायुधः॥

विषमीयं, त्रि, (विषम+"गहादिभ्यश्च।" ४। २। १३८। इति छः।) विषमादागतम्। इति सिद्धान्तकौमुदी॥

विषमुष्टिः, पुं, क्षुपविशेषः। विषदोड़ि इति कड़्सिङ्गे इति च हिन्दीभाषा। तत्पर्य्यायः। केशमुष्टिः २ सुमुष्टिः ३ रणमुष्टिकः ४ क्षुपडोड़मुष्टिः ५। अस्य गुणाः। कटुत्वम्। तिक्तत्वम्। दीपनत्वम्। कफवातकण्ठामयरक्तपित्तादिदाहनाशित्वम्। रुच्यत्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥

विषमृत्युः, पुं, (विषेण तद्दर्शनमात्रेण मृत्युर्यस्य।) जीवञ्जीवपक्षी। इति जटाधरः॥ चकोर इति ख्यातः॥

विषयः, पुं, ("विषिण्वन्ति विषयिणं स्वेन रूपेण निरूपणीयं कुर्व्वन्ति।" इति सांख्यतत्त्वकौमुदी। वि+षि+अच्।) चक्षुरादिग्राह्यः। स तु शब्दस्पर्शरूपरसगन्धरूपः। तत्पर्य्यायः। गोचरः २ इन्द्रियार्थः ३॥ देशः। (यथा, रघुः। ११। १८।

"यच्चकार विवरं शिलाघने
ताड़कोरसि स रामसायकः।
अप्रविष्टविषयस्य रक्षसां
द्वारतामभवदन्तकस्य तत्॥")

आशयः। इत्यमरः॥ न्यायमते क्षित्यप्तेजोवायूनां विषया यथा,—

"तत्र क्षितिर्गन्धहेतुर्नानारूपवती मता।
षड्विधस्तु रसस्तत्र गन्धोऽपि द्विविधो मतः॥
स्पर्शस्तस्यापि विज्ञेयो ह्यनुष्णाशीतपाकजः।
नित्यानित्या च सा द्वेधा नित्या स्यादणु-
लक्षणा॥
अनित्या तु तदन्या स्यात् सावयवयोगिनी।
सा च त्रिधा भवेद्देह इन्द्रियं विषयस्तथा।
योनिजादिर्भवेद्देह इन्द्रियं घ्राणलक्षणम्।
विषयो द्व्यणुकादिस्तु ब्रह्माण्डान्त उदाहृतः॥
वर्णः शुक्लो रसस्पर्शौ जले मधुरशीतलौ।
स्नेहस्तत्र द्रवत्वन्तु सांसिद्धिकमुदाहृतम्॥
नित्यतादि प्रथमवत् किन्तु देहमयोनिजम्।
इन्द्रियं रसनं सिन्धुर्हिमादिर्विषयो मतः॥●॥
स्पर्श उष्णस्तेजसस्तु स्याद्रूपं शुक्लभास्वरम्।
नैमित्तिकद्रवत्वन्तु नित्यतादि तु पूर्व्ववत्॥
इन्द्रियं नयनं वह्निस्वर्णादिर्विषयो मतः। ●।
अपाकजानुष्णाशीतस्पर्शस्तु पवने मतः॥
तिर्य्यग्गमनवानेष ज्ञेयः स्पर्शादिलिङ्गकः।
पूर्व्ववन्नित्यताद्युक्तं देहव्यापि त्वगिन्द्रितम्॥
प्राणादिस्तु महावायुपर्य्यन्तो विषयो मतः॥"

इति भाषापरिच्छेदः॥

विषय इति। भोगसाधनं विषयः। सर्व्वमेव हि कार्य्यं अदृष्टाधीनं यच्च कार्य्यं यददृष्टाधीनं